

METODOLOGICKÁ HODNOTA NAUKY O TŘECH OBLASTECH POJMU

ONDŘEJ ŠVÁRA

Problematika interpretace práva, které byla věnována konference, jež dala vzniknout tomuto dílu, nabývá na významu v souvislosti s probíhajícími změnami právních řádů. Jejich narůstající objem a složitost, kolísající kvalita v nich obsažených předpisů, frekvence změn, nástup právních informačních systémů do každodenní práce s nimi nebo třeba etablování nových institucí včetně těch nadstátních, to vše staví právní teoretiky (a samozřejmě nejen je) před nutnost nového promyšlení stávajícího přístupu k interpretaci práva, její metodologii, pojmovému aparátu a nástrojům. Tyto jsou totiž převážně dědictvím druhé poloviny 19. století, a odrážejí tak výklad práva, které se od toho současného v mnohém odlišuje. Klade se přitom nejen otázka, jaký způsob aplikace tradičních výkladových postupů vede i za změněných podmínek k uspokojivým interpretačním závěrům, zejména s ohledem na ochranu principu právní jistoty. Zodpovězení této otázky je totiž podmíněno vyrovnáním se s fundamentálnější pochybností stran toho, zda jsou tradiční výkladové metody vůbec způsobilé zajistit adekvátní výklad recentního práva neboli zda není nezbytné nahradit tradiční interpretační postupy jinými, více či méně odlišnými. Je například udržitelné trvat na uplatňování zásady *ignorantia legis non excusat* i v situaci, kdy množství platných právních norem prokazatelně překračuje kapacitu toho, co je člověk schopen znát? A pokud nikoli, jak se vyrovnat s důsledky nutně vyplývajícími z opuštění či modifikace této zásady?

Zformulování byt' jen nepřesných odpovědí na uvedené otázky by vyžadovalo prostor dalece přesahující zamýšlený rozsah tohoto příspěvku. Je nicméně možné připravit si půdu explikací a následnou analýzou některých předpokladů, na kterých v současnosti používané interpretační postupy implicitně spočívají, a právě to je cílem mé úvahy. Mám totiž za to, že jedině skrze kritické přezkoumání zdánlivě neproblematických, samozřejmých či implicitních premis lze jakoukoli

teorii, nejen teorii interpretace práva, postavit na pevný základ a zajistit její vnitřní bezrozpornost. Konkrétně se budu zabývat v širším smyslu otázkou jazykového výkladu právních norem, v užším pak otázkou povahy a role významu výrazů, které interpretujeme.

Hned zkraje by ovšem mohl čtenář namítnout, že tato otázka vůbec nespadá do domény právní teorie, nýbrž že jde o otázku výlučně lingvistickou, popřípadě analytickofilozofickou. Nemyslím si to, naopak se domnívám, že jazyk si zaslouží více pozornosti právních teoretiků, než jaké se mu dostává, protože je s právem svázán mnohem úžeji, než se běžně míní. Jazyk není pouhým nástrojem, prostřednictvím kterého jsou artikulovány právní normy, nýbrž sám právo podstatným způsobem ovlivňuje, a lze dokonce říci, že právo z jazyka nejen vychází, ale je jako jazyk. V obou případech se totiž jedná o „nejsofistikovanější systémy sociálních pravidel, které lidské společnosti mají“, jež „poskytují řešení problémů, jimž čelí lidé, kteří potřebují kooperovat, avšak zároveň si navzájem jen omezeně rozumí“.¹ Těsnost sepětí práva a jazyka dále vyplývá rovněž z faktu, že i právníci jsou jenom lidé, a proto pro ně, tak jako pro všechny tvory žijící ve společenství, platí, že se potřebují dorozumívát - a právě jazyk je nejdůležitějším nástrojem komunikace. Je však zároveň i něčím víc než jen instrumentem pro výměnu informací, je integrální součástí bytí každého člověka, součástí, jež ho s jedněmi spojuje, od druhých odděluje, a předurčuje tak charakter jeho vztahů k ostatním lidským bytostem, formuje jeho myšlení, dává světu, v němž žije, strukturu, čímž ho činí srozumitelným, a v neposlední řadě odevmyká bránu do světa kultury a vzdělanosti, a zajišťuje tak kontinuitu předávání zkušeností předešlých generací.²

Kdyby nebylo jazyka, byl by prostor pro komunikaci mezi lidmi omezen prakticky jen na mimiku a gestikulaci, takže by stupeň rozvoje lidského myšlení, úroveň společnosti a společenských vztahů vykazoval jen velmi nízkou úroveň a totéž by nutně platilo i o právu, pokud by něco hodné toho jména ve světě bez jazyka vůbec existovalo. Lze

¹ Blíže k tomu viz ENDICOTT, T. Law and Language. In COLEMAN, J.; SHAPIRO, S. *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. New York: Oxford University Press, 2004, s. 937.

² HALÍK, T. *Oslovit Zachea*. Praha: Lidové noviny, 2003, s. 27.

si totiž jen stěží představit genezi tak složitého systému, jako je právo, ve světě osob, kterým se univerzum jeví jako impresionistický obraz bez ostrých kontur, jež mezi věcmi a jevy vnímají lidé, kteří vládnou jazykem, a jsou proto schopni jednotlivé věci a jevy od sebe oddělit, a dát jim tak samostatnou existenci – tím, že je pojmenují. Nejde pouze o to, že bychom prostřednictvím gest stěží někomu vysvětlili, co je to trestný čin, akcie na majitele nebo právnická osoba, navrhovaná teze je silnější: dokud těmto entitám nedáme jméno, tj. výraz, kterým budou označovány, žádná z nich pro nás neexistuje, a to v tom smyslu, že ji jako samostatnou, od ostatních oddělenou nevnímáme. Navíc platí, že konkrétní obsahy a formy práva jsou vždy manifestací způsobu, jakým konkrétní společenství lidí žijících v určitém čase na určitém místě rozumí samo sobě, vztahům mezi svými členy, jejich vztahu k těm, kdo ke společenství nepatří, morálce a tradicím převzatým od předků a tyto i další faktory jsou jazykem daného společenství substanciálně spolutvořeny. Ostatně vůbec samotné naše poznání světa – včetně světa práva jako jeho výseče – se vždy uskutečňuje skrze nějaký jazyk, který ovlivňuje způsob, jakým světu (a právu) porozumíme, neboli formuje předporozumění, s nímž ke zkoumání práva přistupujeme, což je další pádný argument pro to, abychom propojili domény nauk právních a jazykozpytných. Jazyk je pro právníka konečně významný i v další, řekněme o něco přízemnější rovině, kterou důvěrně znají i ti, kteří si pro vytíženost právní praxi nebo z jiných důvodů nepotrpí na pěstování spekulací o vztahu jazyka a práva a jazyk prostě používají: k psaní rozsudků, žalob, závětí či smluv; k přesvědčování soudu o správnosti svého právního názoru, klienta o své kompetentnosti, studentů o své erudici apod. Schopnost obratně zacházet s obsahem i formou jazyka je něčím, co si široká veřejnost s právníky přirozeně spojuje a co od nich očekává. Ze všech těchto důvodů vyplývá, že jazyk představuje nejen nutnou podmínku existence toho, co jsme zvyklí identifikovat jako právo, nýbrž představuje zároveň klíč k jeho pochopení, takže bez porozumění fenoménu jazyka nemůžeme získat úplnou a konzistentní teorii toho, co je právo, ani teorii toho, jak ho interpretovat. A tento závěr ospravedlňuje snahu o další bádání na tomto poli.

Nejobecněji lze jazyk definovat jako specificky lidskou schopnost osvojit si a používat nějaký symbolický komunikační systém.³ Od jazyka jako schopnosti tento systém používat pak odlišujeme⁴ řeč, která je aktualizací této schopnosti v praxi.⁵ Hlavním charakteristickým rysem jazyka (a tím i řeči) je jeho dvojí artikulace, tj. členění textu do slov a slov do hlásek.⁶ Velmi zjednodušeně lze dodat, že v rámci jazyka rozlišujeme rovinu sémantickou, kterou tvoří významy jednotlivých slov, a dále rovinu syntaktickou, jež zahrnuje pravidla spojování slov do vět. Obě vrstvy jazyka jsou důležité: slova bez významů by byla jen nesmyslnými zvuky, ovšem i významuplná slova by byla jen „neživými“ artefakty, kdyby nebyla použita ve větách, tak jako by jím byl třeba mlýnek na kávu, který by nebyl užíván ke svému účelu.⁷ Jak jsem už naznačil, hodlám se zabývat sémantickou rovinou jazyka, tedy rovinou významu výrazů, které jsou jazykem užívány.

Právněteoretická literatura, kterou jsem měl při přípravě této úvahy k dispozici, se otázkou významu výrazů buď nezabývala vůbec, nebo se hlásila k tomu, co se v tradici filozofie jazyka označuje slovem reprezentacionalismus.⁸ Ten vychází z představy, že jazyk funguje jako souhrn jmen v širším smyslu (tj. slov), která se používají k označování neboli reprezentování mimojazykových entit, například předmětů, dějů, vlastností, vztahů apod.⁹ Jména tedy dle stoupenců této teorie představují určité znaky, s nimiž jazyk spojuje nějaký věcný význam a která ve svém souhrnu tvoří jeho slovní zásobu, přičemž významy těchto výrazů můžeme najít v jazykových slovnících. Interpretace nějakého jazykového projevu, např. textu právní normy, pak spočívá

³ ČERNÝ, J. *Malé dějiny lingvistiky*. Praha: Portál, 2005, s. 11 an.

⁴ Nauku o distinkci mezi jazykem a řečí rozvinul na začátku 20. století švýcarský jazykovědec Ferdinand de Saussure.

⁵ Blíže k tomu SOKOL, J. *Filosofická antropologie: Člověk jako osoba*. Praha: Portál, 2008, s. 63.

⁶ ČERNÝ, Jiří. *Malé dějiny lingvistiky*. Praha: Portál, 2005, s. 17 an.

⁷ KOLMAN, V. *Filosofie čísla: Základy logiky a aritmetiky v zrcadle analytické filosofie*. Praha: Filosofia, 2008, s. 249.

⁸ Blíže k tomu například můj článek ŠVÁRA, O. Prošla již právní filosofie svým obratem k jazyku? *Časopis českých právníků*, 2011, s. 60–73. Dostupné na: <http://casopis.vsehrd.cz>.

⁹ Srov. například MELZER, F. *Metodologie nalézání práva: Úvod do právní argumentace*. Praha: C.H.Beck, 2010, s. 78.

zejména v přiřazování významů jednotlivým v něm použitým slovům. V této podobě představuje reprezentacionalismus na první pohled plausibilní a intuitivní odpověď na otázku, co je to význam výrazu. Jak ale výstižně poznamenává přední český filozof Jaroslav Peregrin: „*Tento popis jazyka se možná jeví jako natolik samozřejmý, že se o něm skoro ani nezdá být možné pochybovat. ... Ve skutečnosti jde ale o obrázek natolik problematický, že nemůžeme udělat nic lepšího, než na něj zapomenout.*“¹⁰ Podívejme se blíže na to, co odůvodňuje takto radikální závěr.

V základech reprezentační teorie jazyka spočívá několik premis, jejichž přijetí má závažné filozofické konsekvence, kterých bychom si měli být vědomi ještě předtím, než tuto nauku akceptujeme. První z nich lze označit za epistemologickou a jde u ní o to, že kdyby měl reprezentacionalismus pravdu, platilo by, že poznání významu toho kterého slova spočívá v osobním seznámení se s věcí, která je daným slovem reprezentována, neboli jednalo by se o konfrontování poznávacího aparátu se skutečností. Pak je ovšem velmi obtížné, ne-li nemožné uvést do souladu předpokládanou objektivnost významu výrazů a subjektivnost způsobu, jakým různí lidé tento význam poznávají. Z toho rovnou vyplývá další důsledek, nazvěme ho ontologický: reprezentacionalista musí tvrdit, že svět existuje, protože jinak by přicházela v úvahu absurdní situace, kdy by jazyk fungoval navzdory tomu, že by slova v něm neměla žádný význam. To proto, že existence světa je věkovitě problematickým předpokladem, jak vědí čtenáři Descarta a diváci filmu *Matrix*. V každém případě ztrácí reprezentacionalismus už nyní to, co na něm bylo nejpřitažlivější, svou jednoduchost a intuitivnost.

Mnohem závažnější problém ovšem spočívá jinde, což se nejnázorněji objasní příkladem.¹¹ Vezměme slovo „závěť“, které v obecném jazyce představuje určitý znak – zvuk tvořený souhláskami a samohláskami o daných frekvencích v případě mluveného projevu, resp. posloupností písmen ‘z’, ‘á’, ‘v’, ‘ě’, ‘ť’ v případě projevu písemného. Významem tohoto znaku jsou v přirozeném jazyce zastupované entity – listiny,

¹⁰ PEREGRIN, J. *Filozofie pro normální lidi*. Praha: Dokořán, 2008, s. 65.

¹¹ Srov. ŠVÁRA, O. Prošla již právní filosofie svým obratem k jazyku? *Časopis českých právníků*, 2011, s. 60–73. Dostupný na: <http://casopis.vsehrd.cz>.

na kterých je zachycena poslední vůle určité osoby. V právním jazyce je pak dle stoupenců reprezentační teorie jazyka význam zpřesněn, takže lze uvést třeba to, že významem výrazu „závěť“ je „jednostranný právní úkon fyzické osoby, kterým nakládá svým majetkem pro případ smrti“¹², což je slovníková definice tohoto výrazu. Jak ale víme, co znamenají slova „nakládat“, „majetek“ nebo třeba „smrt“? Význam těchto výrazů bychom museli opět definovat, a to prostřednictvím výrazů jiných, jejichž význam by bylo ovšem opět nutno definovat, a tak dále *ad infinitum*. Jinými slovy, tvrzení, že význam slov je věcný a že ho lze katalogizovat v jazykových slovnících, vede k regresu, protože bychom potřebovali buď jazyk o nekonečně mnoha slovech, nebo by význam některých slov zůstal nejasný navzdory tomu, že právě z něj bychom odvozovali význam výrazů ostatních.

Tomuto paradoxu lze čelit dvěma způsoby. Jedna možnost je říci, že význam některých jednoduchých slov je už natolik zřejmý, že tato slova nepotřebují interpretaci. To ale není pravda, jak dokazuje např. shora použitý příklad slova „majetek“, které má v různých kontextech včetně různých právních předpisů různý význam, který nemusí být vždy jasný ani právníkovi. Hlavně to však není odpověď, s jakou by se měla právní teorie spokojit, protože to svou podstatou vlastně ani odpověď není, jde spíše o projev rezignace na její hledání. Pochopitelně platí, že pokud je slovníková definice dostatečně jednoduchá, tak postačuje potřebám praxe a v nějakém smyslu funguje, v souvislosti s prozkoumáváním základů teorie jazykového výkladu právních norem však nejde o to, zda si každý myslí, že zná a je schopen pracovat s významem toho kterého slova, nýbrž v čem spočívá to, co každý zná a s čím pracuje. Druhá možná cesta, jak uhájit reprezentacionalismus, spočívá v myšlence, podle níž nelze význam některých (zejména jednoduchých) slov vysvětlit prostřednictvím slov jiných, nýbrž nezbyvá než ho objasnit tím, že na věci, které tato slova reprezentují, ukážeme. Tento krok je o to lákavější, že je v dokonalém souladu s jednou z premis reprezentační teorie, a sice, že význam slov jsou právě věci. Tím ale vyvstává nový problém, označovaný obvykle jako tzv. nevymezitelnost reference. Jde

¹² MADAR, Z. et al. *Slovník českého práva*. Praha: Linde, 2002, s. 1788.

zjednodušeně o to, že ostatní lidé nemohou principiálně vědět, co je onou věcí, na kterou ukazují ve snaze objasnit význam slova. Jedná se o věc jako celek? A co všechno jej tvoří? Nebo se jedná jen o některou neoddělenou část dotyčné věci? Či snad jde o nějakou vlastnost oné věci? Ukážu-li např. rukou na nějaký kus země a řeknu slovo „pozemek“, nemá ten, komu svůj projev adresuji, jistotu, zda „pozemkem“ míním pouze určitou vrstvu půdy, nebo se slovem pozemek označuje nejen část zemského povrchu, nýbrž i stavba s ním spojená, nebo mám aktuálně na mysli jen nějaký stav pozemku apod. Aby těchto subtilních úvah nebylo málo, dodejme, že omezená je v takovém případě nejen posluchačova možnost zjistit, co slovem „pozemek“ míním, ale i má schopnost ověřit, zda dotyčný skutečně pochopil, co je významem daného slova. Je sice pravda, že čím víc pozemků označí správně slovem „pozemek“, tím vyšší je pravděpodobnost, že správně pochopil význam onoho slova, to však nezaručuje, že někdy v budoucnu tato praxe neseleže, např. tak, že dotyčný použije slovo „pozemek“ ve významu „podlahová plocha bytu“.¹³

Ze všech těchto argumentů vyplývá, že reprezentační teorie jazyka nenabízí vysvětlení odpovídající skutečnosti, protože pokud je s ní konfrontována, zaplétá se do neřešitelných rozporů. Významem slov tudíž nemohou být mimojazykové entity, tedy zmíněné předměty, jevy, děje, vlastnosti, okolnosti a vztahy, které by byly slovy označovány podobně jako se domy označují cedulkami s číslem popisným. Mnohem přiměřenějším se mi spolu s pozdním Wittgensteinem jeví chápat jazyk nikoli jako soubor pravidel o tom, jak používat slova pojmenovávající věci, nýbrž jako společenskou praxi, která sama o sobě významy slov konstituuje. Takto pochopen se jazyk více než obrazu věcí ve světě podobá hře v šachy¹⁴ a slova v něm šachovým figurkám. Ty nejsou definovány ani svým tvarem, ani výrobním materiálem, takže místo koně z ebenového dřeva můžeme při hře použít oblázek, dohodneme-li se na tom, že bude hrát roli koně. Jejich význam je dán souborem pravidel, jak s danou figurkou táhnout. A stejně tak i význam slov nespočívá

¹³ ŠVÁRA, O. Prošla již právní filosofie svým obratem k jazyku? *Časopis českých právníků*, 2011, s. 60–73. Dostupný na: <http://casopis.vsehrd.cz>.

¹⁴ PEREGRIN, J. *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: Filosofía, 2005, s. 136 an.

ve věcech, které tato slova označují, nýbrž v pravidlech určujících způsob, jak ta která slova používat. Pokud bychom např. chtěli objasnit podstatu významu zmíněného slova „závěť“, nebylo by správné pátrat po věci, kterou označuje, nebo dokonce po jeho slovníkové definici, nýbrž po větách, ve kterých se toto slovo používá, a z nich odvodit pravidla, jak tímto slovem „táhnout“ v právníkové jazykové hře. Mohli bychom potom dojít třeba k závěru, že významem tohoto výrazu je souhrn pravidel typu: „Slovo „závěť“ budeme používat v situaci, kdy hovoříme o jednostranném právním úkonu zůstavitele, kterým tento nakládá se svým majetkem tím, že určí, komu zanechaný majetek připadne po jeho smrti, ale nepoužíváme ho v situaci, kdy jde o úkon, kterým zůstavitel někomu odkazuje jednu věc bez odpovědnosti za dluhy vázající na dědictví. V takové situaci totiž použijeme slovo „odkaz“. Tím se vysvětluje, jak je možné, že začínající student práv časem pochopí rozdíl mezi významy slov „závěť“ a „odkaz“. Pochopí ho díky tomu, že z jazykového chování jiných lidí, např. profesorů občanského práva, „odkuká“, v jakých situacích výraz použít a v jakých nikoli. Významu výrazu se totiž „naučíme, jakmile vstřebáme vše podstatné z toho co je zjevné v chování těch, kteří ten význam již chápou – a co není skrze takové chování přístupné, je ze sémantického hlediska iluzorní“.¹⁵ Jak jsme viděli, reprezentační teorie není s to plausibilní vysvětlení této otázky nabídnout, neboť se obrací buď k významu jiných slov (a tím upadá do regresu), nebo odkazuje na fakt, že se student v realitě konfrontuje s předměty „závěť“ a „odkaz“, což je ovšem vzhledem k nevymezenosti reference a z dalších důvodů sotva akceptovatelné vysvětlení.

Závěrem svého příspěvku bych rád demonstroval, že propojování poznatků filozofie jazyka a právní teorie se nemusí odehrávat jen na rovině povytce abstraktní, nýbrž že může jít o aplikaci na konkrétní, běžně užívané právněteoretické instrumenty. Jako příklad jsem zvolil nauku o třech oblastech významu pojmu. Ta představuje metodologický nástroj ochrany principu právní jistoty v procesu jazykového výkladu právních norem. Nauka mimo jiné vymezuje podmínky,

¹⁵ PEREGRIN, J. *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: Filosofía, 2005, s. 192.

za nichž se lze uchýlit k jiným výkladovým metodám než k metodě gramaticko-sémantické a za nichž lze právo případně dotvářet pomocí analogie. Podstatou této nauky je rozdělení sémantického pole toho kterého právního pojmu do tří oblastí: jádra, neurčité části a oblasti mimo rozsah pojmu. Srozumitelnou charakteristiku těchto tří oblastí nalezneme u Melzera,¹⁶ který uvádí, že jádro pojmu zahrnuje jevy a „předměty, které by prakticky každý příslušník příslušného jazykového prostředí subsumoval pod daný pojem. Například každý příslušník českého jazykového prostředí by subsumoval pod pojem ‚strom‘ vzrostlý dub. Neurčitá část pojmu ... zahrnuje jevy, předměty, které by některý příslušník daného jazykového prostředí podřadil pod příslušný pojem, jiný však nikoli. Např. bonsai by pod pojem strom všichni příslušníci jazykového prostředí nepodřadili...“ Konečně do oblasti mimo rozsah pojmu náleží „jevy, předměty, které by prakticky žádný příslušník daného jazykového prostředí pod příslušný pojem z jazykového hlediska nepodřadil“.¹⁷ Pokud přisvědčíme závěru, že reprezentacionalismus nepředstavuje koherentní teorii, pak musíme uznat i fakt, že ani nauka o třech oblastech významu pojmu v té podobě, v jaké byla právě vyložena, se neobejde bez přepracování. Jádro pojmu nemůže být nadále považováno za soubor věcí, mnohem spíše půjde o jakousi třídu pravidel upravujících používání určitých výrazů, jak bylo popsáno výše. Některá pravidla budou zřejmá a ustálená (např. že slovo „vazba“ nebudeme používat ve spojení s „být zelený“), jiná ovšem zůstanou implicitní. Význam slov tak bude vždy alespoň zčásti neurčitý, což vede mimo jiné k závěru, že požadavek přesnosti právních předpisů nelze absolutizovat, a to nejen s ohledem na jejich srozumitelnost, nýbrž z principu. Pochopení významu totiž není otázkou poznání pojmenovávaných předmětů, nýbrž otázkou kontextů, v nichž je použití výrazů v souladu s právníkovou jazykovou hrou, a ty se pochopitelně mění, jejich hranice se různě posouvají a potenciálně jich je nekonečně mnoho. Nejistotu z toho pramenící lze řešit cestou legálních definic, které ovšem opět nelze chápat jako prostředek k určování toho, jaké předměty patří do sémantického pole určitého

¹⁶ MELZER, F. *Metodologie nalézání práva: Úvod do právní argumentace*. Praha: C.H.Beck, 2010, s. 250.

¹⁷ Tamtéž, s. 90 an.

pojmu a jaké nikoli. Mnohem přiměřenější je se domnívat, že skrze legální definice jsou zaváděna pravidla upravující používání slov, což není totéž, jelikož zatímco první přístup je závislý na objasnění vztahu jazyka ke světu se všemi závazky, které to s sebou nutně nese, druhý vychází z předpokladu, že význam slov je otázkou řešitelnou a rozhodnutelnou výhradně uvnitř hranic jazyka. Například neurčitost výše zmíněné neurčité části pojmu nevyplývá z faktu, že není jasné, zda věc vzhledem ke svým vlastnostem patří do jádra nebo do oblasti mimo rozsah pojmu, nýbrž je způsobena tím, že mluvčí neví, jakého pravidla se držet. Pokud si třeba někdo není jistý, zda je suma, kterou dostává na účet koncem měsíce od svého zaměstnavatele, mzdou, nebo platem, nezbaví se svých pochybností tím, že si tuto věc (mince a bankovky) prohlédne, nýbrž tím, že si osvojí pravidla toho, kdy používat slovo „mzda“ a v jakých kontextech je naopak na místě použít slova „plat“.

Závěrem lze říci, že se ukázalo, že propojení filozofie jazyka a právní teorie může do probíhající diskuse o interpretaci práva přinést zajímavé impulzy, které sice nemusí představovat srozumitelnější způsob vysvětlení některých významných jevů, může ale přinést originální pohled na ně a přispět k jejich hlubšímu pochopení.